

dr hab. Michał Proksa, prof. PRz
Zakład Projektowania Architektonicznego i Grafiki Inżynierskiej
Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury
Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza

Rzeszów, 9.04.2021

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Mieszka Janasa
**Bitwa Krakowska 1914 r. oraz inne ślady działań militarnych na terenach podkrakowskich
w świetle badań archeologicznych, historycznych i architektonicznych**
wykonanej w Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego
pod kierunkiem prof. dra hab. Zbigniewa Pianowskiego

Wstęp

Przedmiotem rozprawy doktorskiej Mieszka Janasa są pozostałości działań wojennych z czasów Wielkiej Wojny z 1914 roku na przedpolu Twierdzy Kraków w świetle badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych. Praca składa się z pięciu tomów z ponumerowanymi kartami (T. I od 1 do 649 + siedem map z naniesionymi obiektami militarnymi w poszczególnych sektorach Twierdzy Kraków; T. II od 652 do 1263; T. III od 1265 do 1866; T. IV od 1869 do 2478; T. V od 2481 do 3068). Tomy II-V zawierają katalog obiektów obronnych, a Tom V kończy podsumowanie i obszerna bibliografia podana w układzie alfabetycznym, niestety nie została ponumerowana i czytelnik chcąc poznać liczbę jej pozycji musi je policzyć.

Ocena merytoryczna pracy

Dysertacja imponuje nie tylko pokaźną objętością (ponad 3 tys. stron) i zakresem tematycznym, ale też bardzo staranną i szczegółową analizą form obronnych Twierdzy Kraków. Tak olbrzymi zakres informacji wymaga ułożenia scenariusza recenzji, a chyba najlepszym rozwiązaniem jest omówienie zawartości poszczególnych tomów i rozdziałów, później odnieść się do całego opracowania. Całość została podzielona na cztery rozdziały oraz podsumowanie i bibliografię, których nie wyodrębniono jako rozdziały. Już we wstępie (też nie rozdział) Autor krótko przedstawił ewolucję form militarnych od zaprzestania budowy wysokich murów w związku z rozwojem artylerii (stały się one anachroniczne i nie spełniały swoich funkcji obronnych) poprzez wysunięcie na przedpole elementów fortyfikacyjnych, ich obniżenie i wzmocnienie (bastiony) aż do nowoczesnych fortów, które swoje apogeum otrzymały w wieku XIX, m. in. Festung Przemyśl i Festung Krakau. O ile Twierdza Przemyśl nie spełniła funkcji jej przeznaczonych (recenzent analizował przez kilka miesięcy w ciągu kilku lat plany Festung Przemyśl w Kriegsarchiv w Wiedniu w ramach stypendium naukowego), to Twierdza Kraków wykonała swoje zadanie, powstrzymując siły rosyjskie. Ta jedna z największych twierdz w

Europie była niezmiernie rozbudowana, w jej skład wchodziły forty, koszary, magazyny, drogi, mosty, lotniska itp. wraz z systemem łączności między nimi. Autor zwraca uwagę na konieczność inwentaryzacji zachowanych obiektów i wymienia zagrożenia powodujące niszczenie relikwów związanych z twierdzą, m.in. działalność „poszukiwaczy skarbów”. Omawia też cały proces poznawczy, który pozwolił Mu dojść do końcowych wniosków. Rozpoczął od skanowania terenu w sąsiedztwie Twierdzy w technologii ISOK, co pozwoliło zlokalizować 200 obiektów (wielkie forty, stanowiska artyleryjskie, okopy, punkty oporu) związanych z Bitwą Krakowską. Do tego dochodzą informacje od okolicznych mieszkańców, badania powierzchniowe oraz ogromna praca studialna związana z analizą źródeł historycznych; to wszystko doprowadziło do powstania olbrzymiego katalogu 199 stanowisk ujętych w czterech tomach pracy. Problemy zaakcentowane w części wstępnej zostały rozszerzone w rozdziale I, dotyczącym stanu bazy źródłowej, gdzie Doktorant omówił temat pracy, przedmiot, zakres i metodykę prowadzenia studiów oraz podkreślił problem badawczy, akcentując zasób źródeł z ich dokumentującym i podsumowującym charakterem. W części końcowej wstępu dogłębnie przedstawił stan badań, a ilość cytowanej bibliografii robi wrażenie.

Chyba główną część pracy stanowi rozdział II, gdzie Autor opisuje Twierdzę Kraków na podstawie badań archeologicznych, architektonicznych i gabinetowych źródłowo-historycznych. W początkowym podrozdziale tej części Doktorant rozwinął problem usytuowania Twierdzy Kraków na tle systematyki fortyfikacji i jest to rozwinięcie problemu zaakcentowanego już w części wstępnej. Przed tą analizą systematyki zdefiniował pojęcie fortyfikacji, włączając do niej (słusznie) następujące elementy: stanowisko, schronisko i przeszkodę, które połączone tworzyły profil obronny. Wyraźnie podkreśla też, że w rozwoju systemu fortyfikacji w XIX wieku decydujący wpływ miał rozwój broni palnej (maszynowej) i amunicji artyleryjskiej oraz udoskonalona celność przez zastosowanie lufy bruzdowanej. Rozwój broni palnej miał zaś wpływ na stosowanie betonu, żelazobetonu i pancerzy ze stali. W tej części Autor analizuje fort jako element fortyfikacyjny wyodrębniając w nim części konstrukcyjne, ogniowe i bierne, a za początek budowy Twierdzy uznał dzień 12 kwietnia 1850 roku, gdy Franciszek Józef I ogłosił decyzję o rozpoczęciu inwestycji; w czasie realizacji projektu Twierdza Kraków została podzielona na osiem sektorów obronnych. Oddzielny problem to archeologiczne ślady konfliktów zbrojnych XX stulecia. Omawiając je wykorzystał wyniki prac terenowych: szeroko-płaszczyznowych i ratowniczych prowadzonych w rejonie Krakowa, które dostarczyły wiele znalezisk związanych z Wielką Wojną. Tu Autor próbował zdefiniować problem „archeologii współczesności” związanej z tzw. „archeologią wojny”. W rozdziale tym Doktorant omówił również wątki historyczne: sytuację w Europie i wybuch I wojny światowej, sytuację na froncie wschodnim, przebieg I i II Bitwy Krakowskiej, przesunięcie się frontu w rejony Limanowej, Tarnowa i Gorlic. Oddzielnym wątkiem jest funkcjonowanie Twierdzy Kraków w czasie II wojny światowej i jej funkcja (dla Niemców) jako miejsca dostarczającego stali z pancerzy budowli; w międzywojniu część obiektów została wyburzona, a zespół stał się miejscem koszarowo-magazynowym dla wojska, również w okresie okupacji część obiektów została zniszczona, np. Fort 2 „Kościuszko”, czy Fort N-4 „Błonia”. W okresie „zimnej wojny” plany modernizacji przechowywane są w archiwach wojskowych, a część z nich jest do dnia dzisiejszego utajniona, choć wiadomo, że część obiektów poddano wtedy demolacji.

Rozdział III analizuje stan zabytków Twierdzy Kraków, w nim Doktorant przedstawia szereg postulatów zmierzających do jak najlepszego zachowania relikwów związanych z funkcjonowaniem obiektu, zachowaniem zieleni i ochroną krajobrazu.

Bardzo rozbudowany jest katalog obiektów Twierdzy, a elementy w nim ujęte: obszar warowny, współrzędne geograficzne, nazwa stanowiska, adres, stan zachowania, opis obiektu, zagrożenia i rokowania pozwala na pełne przedstawienie każdego z elementów umocnień. Zostały one wzbogacone fotografiami, również archiwalnymi, hipsometrycznymi modelami terenu i różnego rodzaju mapami.

Ocena pracy

Dysertacja doktorska mgra Mieszka Janasa przygotowana pod kierunkiem prof. dra hab. Zbigniewa Pianowskiego i opieką naukową dra hab. Andrzeja Rozwałki, prof. UR jest bardzo logiczna, napisana poprawną polszczyzną, ale przede wszystkim jest pracą o imponującej objętości i ogromnej ilości analizowanych wątków. Uwzględnia najnowszy stan badań (niezmiernie rozbudowana bibliografia) i wykorzystuje materiały zdeponowane w archiwach i zbiorach Państwowej Służby Ochrony Zabytków. Oprócz analiz archeologiczno-architektonicznych Doktorant wnikliwie omówił sytuację polityczną przed I wojną światową, co przy tak sformułowanym temacie pracy doktorskiej jest z gruntu uprawnione i konieczne. O ambitnym zakresie i dużej porcji informacyjnej, szczegółowo opisanej i zanalizowanej, głównie w części katalogowej, była już mowa, tu tylko dodam wnikliwość wyводу. Centralna Komisja Fortyfikacyjna z generałem Hessem na czele powołana przez Cesarza w 1849 roku opracowała plan umocnienia Galicji, wykorzystując doświadczenia z 1846 i 1848 roku. Na zachodzie miała powstać Twierdza Kraków, dalej na wschód umocnienia wokół Tarnowa, wreszcie Festung Przemyśl oraz Zaleszczyki nad Dniestrem mające chronić Wschodnią Galicję, kontrolować Kamieniec Podolski, osłaniać Bukowinę i drogi na Węgry. Uzupełnieniem tych fortyfikacji miał być rejon Lwowa broniący dostępu do Galicji od północnego wschodu. Wszystkie te wątki zostały zaakcentowane przez Doktoranta, poparte analizą wyników studiów archeologiczno-architektoniczno-źródłową, uzupełniają lukę nad umocnieniami tej dzielnicy państwa Habsburgów.

Podsumowanie

Przedstawiona mi do oceny praca jest rozległym i znakomicie przygotowanym studium naukowym. Jej części mogłyby być rozdziałami kolejnych doktoratów. Przeprowadzone przez Doktoranta analizy i przemyślenia są ważnym odniesieniem do prowadzenia kolejnych studiów w zakresie archeologii współczesności i archeologii wojny (pojęcia użyte przez Doktoranta). Ze względu na ogrom pracy i wnikliwość analizy już na etapie recenzji wnoszę o jej wyróżnienie.

Wobec powyższego wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu.